

УДК 94 (477.4=411.16) «18/19»

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У МІСТЕЧКАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ЧАСИ ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Ольга Крічкер

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Україна, 18015, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8
e-mail: medkoin@ukr.net

На сучасному етапі реформування нашої держави досить актуальним є вироблення толерантної політики щодо національних меншин, які проживають на території України. Яскравим свідченням цього стають бурхливі суперечки навколо політичних рішень (зокрема, Закону України «Про освіту» 2017 року), котрі хоча б опосередковано стосуються даної категорії громадян. Безперечно євреї займають одну із найбільш великих ніш серед різноманітних етносів України, а тому активно беруть участь у створенні її історії, особливо політичних аспектів.

Варто зазначити, що на сьогодні є характерними спроби узагальнень діяльності єврейських політичних партій щодо формування новітньої української державності й участі єврейської частини населення містечок у революційних процесах. Однак, взаємодія між національними партіями та містечковим населенням Правобережної України розглядається лише побіжно, а тому й становить науковий інтерес.

Дана проблематика цікавила багатьох вчених. Зокрема, вітчизняні науковці присвятили низку праць українсько-єврейському політичному співробітництву й особливостям діяльності єврейських політичних організацій у цей період [1-5].

Проблеми громадської активності єврейського населення краю у часи української революції досліджували такі сучасні науковці, як О. Завальнюк [6-7], М. Мустеця [8] й інші. Зокрема, І. Погребінська у своїй статті зазначає, що єврейське населення на місцях не завжди підтримувало активістів єврейських політичних партій, що діяли у великих промислових і культурних центрах [9].

О. Комарницький показує різні аспекти участі містечкового єврейства у громадсько-політичних, державотворчих процесах, діяльності місцевих органів самоврядування [10].

Розглянутий матеріал дозволяє стверджувати, що хоча діяльність національних партій,

у цілому, досліджено в історичній літературі, наукові праці все ж носять розрізнений характер і досить фрагментарно висвітлюють діяльність єврейських національних партій у містечках Правобережної України й особливості участі містечкового єврейства у політичному житті регіону.

Автор статті ставить за мету на основі узагальнення й аналізу матеріалів дослідити діяльність єврейських політичних партій у містечках Правобережній Україні у часи формування новітньої української державності, з'ясувати динаміку політичних процесів у містечках Правобережної України та дослідити особливості стосунків єврейських політичних організацій з містечковим населенням Правобережжя.

Єврейське населення України, а особливо містечкове, яке на початку ХХ ст. все ще жило за смугою осілості, із захопленням зустріло Лютневу революцію. Зміни в їх правовому та соціальному статусі сприяли об'єднанню євреїв у громадські організації та згуртуванню у національні політичні партії [5, с. 148]. Ожили єврейські політичні організації та партії, які раніше ховаючись від переслідувань царату відсиджувалися у підпіллі; повернулися із заслання євреї, які відбували каторгу за свої політичні погляди; у містечках почали проводити вибори до єврейських громадських органів [1, с. 117].

Єврейське населення вбачало себе невід'ємною частиною країни та щиро прагнуло долучитися до розбудови державності та національного життя на засадах національно-культурної автономії [11, с. 11]. Таке позитивне ставлення меншини до створення повноцінних дружніх взаємин з державою відбилося й у позиції більшості єврейських партій (єврейсоціалісти та бундівці), які визнали Українську Центральну Раду вищим органом влади в Україні та виявили бажання з нею співпрацювати. Проте не можна сказати, що всі представники національної меншини зайняли одна-

кову позицію, оскільки в єврейських громадах містечок домінувала сіоністсько-клерикальна більшість.

Одним із найприкметніших виявів розвитку суспільно-громадської свідомості єврейського населення містечок була діяльність місцевих осередків національних політичних партій. Їхня розбудова відбувалася у гострих міжпартійних стосунках. Бунд разом з іншими єврейськими партіями започаткував розбудову органів єврейського самоврядування на місцях. У липні 1917 р. Південний комітет Бунду закликав єврейські організації розгорнути кампанію за створення місцевих органів культурно-національної автономії. Ці органи мали формуватись замість старих общин на засадах загального виборчого права та пропорційного представництва. Проте бундівська резолюція вимагала, щоб компетенція місцевих органів не виходила за межі культурно-національної автономії [5, с. 158]. Решта ж партій на чолі з об'єднаними соціалістами намагалась розширити компетенцію автономії.

За підрахунками дослідників, великі впливові організації Об'єднаної єврейської соціалістичної партії діяли у 15 містечках. Єврейська соціал-демократична робітничка партія «Поалей-Ціон» мала потужні осередки у 4 містечкових пунктах. У свою чергу бундівці вирізнялися у 11 містечках. Проте, більшість єврейського населення містечок залишалася нейтрально налаштованою. На місцях ця ситуація ще ускладнювалася зростаючим впливом сіоністів.

Протириччя між сіоністами та Бундом полягали в орієнтації перших на відродження іврити та відкидання будь-якої можливості стійкої нормалізації єврейського життя поза палестинським осередком. Тому сіоністи вимагали повної заміни ідишу івритом. Натомість, Бунд разом з об'єднаними соціалістами обстоював розвиток освіти та культури на ідиш і розбудову єврейського життя у діаспорі. Домінування ж у владних структурах соціалістів обумовлювало вживання ідишу в усіх сферах єврейського життя в Україні. Боротьба між сіоністами та соціалістами велась не тільки у центрі, а й у провінції. Значною мірою вона була обумовлена прагненням мати більше представників у Центральній Раді та місцевих общинах [5, с. 160].

Сіоністські організації висловлювалися за більш широке представництво у Центральній Раді різних верств єврейського населення, оскільки бундівці й об'єднані єврейські соціалісти не мали, на їх думку, повноважень презе-

нтувати всіх українських євреїв. На користь цього свідчило те, що саме прихильники сіоністів переважали у більшості містечкових єврейських громад. Наприклад, сіоністи містечка Рокитне Білоцерківського повіту зібрали євреїв на мітинг, учасники якого одностайно прийняли текст телеграми-протесту проти призначення єврейських представників у органи влади шляхом угод з окремими єврейськими партіями. Телеграма містила вимогу скликати єврейські збори на широких демократичних засадах для висунення єврейських представників у Центральну Раду та Генеральний секретаріат. «Мы протестуем, – наголошувалося у телеграмі, – против назначений еврейских представителей в краевые органы по соглашению с отдельными еврейскими партиями и требуем созыва Еврейского съезда на широких демократических началах для выбора еврейских представителей в Центральную раду и Генеральный секретариат» [5, с. 161].

Популярність сіоністських організацій у містечках можна пояснити їх реальною, активною та корисною роботою. Показовими є діяльність сіоністів у містечках Сатанів і Зіньків Подільської губернії. У першому з них одразу ж після Лютневої революції вони відкрили школу, вечірні курси іврити, постійно організовували концерти та вистави. При школі діяла бібліотека з книжками на івриті й ідиші та навчальна друкарська майстерня. За їх підтримкою, а отже і впливом перебували позичково-ощадна каса, кооператив, благодійні товариства [12, с. 203]. У Зінькові сіоністи організували товариство «Тхіяє», партійний клуб, турбувалися про ефективну роботу общинних громадських установ, про стан єврейської школи. Крім того, прихильники сіонізму створили бібліотеку книг на івриті, драматичну студію, дитяче товариство «Пірхей-Ціон», а також на придбаній ділянці землі вчилися вести сільське господарство, готуючись до репатріації [12, с. 104]. Потужно діяли їх організації у Городку, Чуднові, Лисянці, Умані. Для поширення своїх ідей сіоністи часто влаштовували публічні лекції, збори та диспути. Поширеною була практика влаштування у містечках справжніх «національних вечорів», програма яких включала читання єврейських авторів, хор, аукціони, театралізовані виступи [13, с. 6]. Зверталися і до пробудження національної свідомості у молоді: ініціативні групи закликали учнів до організації єврейських учнівських союзів, «щоб не піддаватися асиміляції, чужій атмосфері» [13, арк. 3].

Впливовість тієї чи іншої політичної сили

виявили результати виборів до Всеросійських та Українських Установчих Зборів. Так, із 17 кандидатських списків, які пропонувалися до розгляду виборцям Київської губернії під час виборів до ВУЗ, 4 належали єврейським політичним силам. Це були: Єврейський національний комітет, Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія, Єврейська соціал-демократична робітничка партія та Бунд. Вони проводили активну передвиборчу роботу. Відомі численні прохання містечкових єврейських громад про відрядження на місця агітаторів або лекторів для проведення лекцій на тему майбутніх виборів, звістки партійних осередків містечок до центральних органів про потреби у відозвах, газетах, літературі тощо.

Проте кардинальної зміни розстановки політичних сил у містечках вибори не принесли. Тут продовжували переважати сіоністи. Так, на виборах до Українських Установчих Зборів найбільше голосів набрали сіоністи: у подільських містечках вони зібрали 35,5% голосів, у волинських – 29,5%, київських – 24,9%. Водночас соціалістичний табір, виступивши розрізнено, зазнав поразки. За Бунд у містечках Волині проголосувало 7,9%, на Київщині – 5,9%, Поділлі – 3,3%. ОЄСРП підтримали лише у містечках Київської губернії – 5,1%. Відсоток містечкових виборців Подільської губернії, що виступив на підтримку об'єднаних соціалістів, склав 1,9%, у Волинській губернії – 1,4%. Доробок соціал-демократів не перевищував відповідно 0,5%, 2% і 2,4%.

У кінці квітня 1918 р. до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський. Толерантність по відношенню до єврейського населення, висловлена в офіційному документі, згодом виявилася популістським лозунгом. Насправді ставлення влади до національної меншини було досить неоднозначним і характеризувалося суперечливістю, адже вже 9 липня 1918 р. гетьман скасував Закон ЦР про національно-персональну автономію та національні міністерства, одночасно зберігши право кожної нації у рамках цілісної держави розвивати свою культуру. На практиці це означало знищення національних здобутків нацменшин. Так, в архівах збереглися свідчення про те, що місцева влада самочинно закривала єврейські громади та призначала вибори міщанських управ замість громад. Наприклад, начальник варти у Городищі заборонив засідання єврейської громадської ради. Подібну політику місцева влада вела і щодо виборчих комісій у тих місцях, де ще не було проведено виборів до ЄГР.

Згодом розпочалися арешти членів єврей-

ських національних партій і профспілок, відбулося масове закриття містечкових єврейських громадських рад, або ж навмисне перешкоджання їх діяльності.

До ще більшого загострення цієї ситуації призвела політика австро-угорської та німецької, а потім і польської, окупаційних військових адміністрацій. Найактивнішими агітаторами, що спробували захистити права єврейського населення, стали члени єврейських соціалістичних партій – Бунд, об'єднаних євреїв-соціалістів, Поалей-Ціон. Саме тому наприкінці серпня 1918 р. у 27 правобережних містах і містечках за наказом губернських і повітових старост державною вартою були проведені масові арешти членів ліворадикальних єврейських партій і течій. У липні-вересні 1918 р. за партійну діяльність та антидержавну агітацію у Браїлові було заарештовано низку євреїв, які належали до єврейських політичних партій Бунд, Поалей-Ціон, партії об'єднаних євреїв-соціалістів [6, с. 152]. У Фастові взяли під варту колишнього члена Центральної Ради Н. Перельмана, а у Зінькові, Браїлові, Деражні і Меджибожі – єврейських делегатів I-ї Всеукраїнської конференції профспілок. Наступна хвиля арештів пройшла після 24 вересня 1918 р., коли гетьман затвердив відому «Тимчасову постанову про заходи проти осіб, які загрожують державній безпеці Української Держави та її правопорядкам».

Тому не дивно, що єврейські містечка спокійно сприйняли повалення гетьманського режиму та встановлення влади Директорії. Так, О. Найман вважає, що серед політичних сил, які із захопленням зустріли нову українську владу, були й єврейські партії, особливо Бунд та ОЄСРП [14, с. 42]. На користь цього свідчить той факт, що тогочасні єврейські часописи повідомляли про єврейські підрозділи, які входили до складу військ Директорії, про співпрацю української та єврейської громад містечок Правобережної України.

Проте у деяких місцевостях уже невдовзі після встановлення над ними контролю Директорії відбулися репресії проти офіційних єврейських представницьких органів. Ради громад у своїй повсякденній діяльності постійно змушені були мати справу із зовнішніми перешкодами та докладати зусиль щодо охорони життя євреїв [14, с. 63].

Зважаючи на такі несприятливі обставини, осередки багатьох єврейських політичних партій, особливо лівих, виявляли меншу активність порівняно з періодом Центральної Ради. Щоправда низка організацій продовжували

свою роботу. При цьому спостерігалось помітне «полівіння» діяльності єврейських політичних партій. Зокрема свою співпрацю з більшовиками розпочали ліві фракції Бунду й ОЕСРП, об'єднавшись в Об'єднану єврейську комуністичну робітничу партію (Комфорбунд) [14, с. 65]. Архівні дані свідчать про активну діяльність великих осередків комфорбундівців щонайменше у 9 містечках. Спостерігалась і відкрита підтримка більшовиків. Фактично, радянський ревком у Боярці навесні 1919 р. почав діяти завдяки фінансовим надходженням від добровільних внесків єврейського населення містечка у розмірі 500 крб.

Отже, у часи формування новітньої української державності у всіх містечках розпочався процес формування громадських рад та осередків політичних організацій, оскільки містечкові євреї з радістю прийняли ідею створення власної національно-культурної автономії. Єврейське населення містечок підтримувало переважно погляди сіоністів, проте в органах української влади воно було представлено насамперед соціалістами, що призводило до неадекватного висвітлення інтересів місцевих громад у центральних українських керівних структурах. Не дивлячись на складні стосунки з тогочасними владними структурами країни та нестабільну військово-політичну ситуацію, діяльність єврейських політичних партій, особливо у містечках, залишалась досить помітною. Вони не змогли виступити єдиним національним фронтом, проте національні політичні партії мали неабиякий вплив в органах містечкового самоврядування та залишали за собою останнє слово під час виборів до єврейських громадських рад.

Крічкер Ольга Діяльність єврейських політичних партій у містечках Правобережної України в часи формування новітньої української державності

У статті проаналізовано причини згуртування єврейського населення України у національні політичні партії, простежено формування осередків політичних організацій на місцях, досліджено розстановку політичних сил у містечках Правобережної України у часи формування новітньої української державності.

Одним із найприметніших виявів розвитку суспільно-громадської свідомості єврейського населення була діяльність місцевих осередків національних політичних партій у містечках Правобережної України. Єврейське населення в органах української влади було представлено, насамперед, соціалістами, проте більшість підтримувала погляди сіоністів, які заробили свою популярність серед єврейського містечкового населення своєю реальною та корисною роботою.

Не дивлячись на складні стосунки з тогочасними владними структурами країни та нестабільну військово-політичну ситуацію, діяльність єврейських політичних партій у містечках була досить помітною: вони мали неабиякий вплив в органах містечкового самоврядування та під час виборів до єврейських громадських рад.

Ключові слова: єврейські політичні партії, Правобережна Україна, містечкові осередки єврейських політичних партій, єврейське містечкове населення, єврейські громадські ради

Кричкер Ольга Деятельность еврейских политических партий в местечках Правобережной Украины во времена формирования новейшего украинского государственности

В статье рассматриваются причины объединения еврейского населения Украины в национальные политические партии, прослеживается формирование центров политических организаций на местах, дается анализ расстановки политических сил в еврейских местечках Правобережной Украины во времена становления новейшей украинской госу-

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Нариси з історії та культури євреїв України: наукове видання/ упоряд. та ред.: Л. Фінберг, В. Любченко. Київ: Дух і літера, 2009. 440 с.
2. Костишин Е. Єврейське питання у часи Директорії Української народної республіки // Історія України. Наукові виклади, 2010. № 4. С. 33-37.
3. Криськов А.А. Уряд УНР на захисті євреїв // Матеріали Х-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 271-275.
4. Лозовий В.С. Єврейсько-українські стосунки в Кам'янецьку добу Директорії УНР // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: наук. зб. «Велика Волинь» / відп. ред. М.Ю. Костриця. Житомир: Волинь, 1998. Т. 18. С. 85-89.
5. Устименко В.М. Єврейські організації і партії в суспільно-політичному житті України за доби Центральної Ради // Проблеми вивчення історії української революції. 1917-1921 рр. Київ, 2009. Вип. 4. С. 147-182.
6. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 320 с.
7. Завальнюк О.М. Українська влада і єврейське питання на Поділлі (1919-1920 рр.) // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: наук. зб. «Велика Волинь». Житомир: Волинь, 1998. 144 с.
8. Мустеця М. Вплив Першої світової війни на українсько-єврейські відносини 1917-1921 рр. // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної і Східної Європи: матеріали Міжнарод. наук. конференції. Чернівці: Рута, 2000. С. 220-229.
9. Погребінська І. Єврейська національна автономія та діяльність національного секретаріату і України (1918-1919 рр.) // Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. (до першої світової війни) Збірник наукових праць. Київ, 2003. С. 98-104.
10. Комарницький О.Б. Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917-1920 рр.: монографія / Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. І.Огієнка. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 312 с.
11. Макаренко Т.П. Політика Української Центральної Ради щодо національних меншин: автореф. дис... к.ін.: 07.00.01 – історія України. Луганськ, 2008. 15 с.
12. 100 еврейских местечек Украины: исторический путеводитель. Подолия / сост. В. Лукин, Б. Хаймович. Иерусалим; СПб.: Эзро, 1997. Вып. 1. 256 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ. Ф.41. Оп.1. Спр.266. 28 арк.
14. Найман О. Скорботний шлях українського єврейства. Київ, 2004. 92 с.

дарствениости.

Одним из самых ярких проявлений развития общественного и гражданского сознания еврейского населения была деятельность местных центров национальных политических партий в местечках Правобережной Украины. Еврейское население в органах украинской власти было представлено прежде всего социалистами, но большинство поддерживало взгляды сионистов, которые заработали свою популярность среди еврейского местечкового населения своим реальным и полезным трудом.

Несмотря на сложные отношения с государственными структурами страны и нестабильную военно-политическую ситуацию, деятельность еврейских политических партий в местечках была вполне заметной: они имели значительное влияние в органах местечкового самоуправления и во время выборов в еврейские общественные советы.

Ключевые слова: еврейские политические партии, Правобережная Украина, местечковые центры еврейских политических партий, еврейское местечковое население, еврейские общественные советы

Krichker Olga Jewish political parties activity in Right-Bank Ukraine shtetls during modern Ukrainian state formation period

The article examines the reasons for the unification of the Jewish population of Ukraine into the national political parties, traces the formation of centers of political organizations in Jewish shtetls, and analyzes the alignment of political forces in the Right-Bank Ukraine Jewish shtetls during the development of the newest Ukrainian statehood.

One of the brightest manifestations of the development of public and civic consciousness of the Jewish population was the activity of local centers of national political parties in the shtetls of Right-Bank Ukraine. The Jewish population in the public authorities of Ukraine was represented primarily by the socialists, but the evidence suggests that the majority of shtetl population supported the views of Zionists, who were recognized by the Jewish shtetl population for their really fruitful and useful work.

The author proves that despite the complicated relations with the state structures of the country and the unstable military-political situation, the activity of Jewish political parties in the Right-Bank shtetls was quite noticeable: they had significant influence in the local government bodies and during elections to Jewish public councils.

Keywords: Jewish political parties, Right-Bank Ukraine, Jewish representative bodies in shtetls, Jewish shtetl population, Jewish public councils

Рецензенти:

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 12.10.2017 р.